

הביטחון הסוציאלי בקיבוץ ועמדות חברי הקיבוץ כלפיו

מאת מנחם רוזנר*

במאמר מוצגים ומנותחים נתוני מחקר עמדות, שעסק בהשפעה של הסדרי הביטחון הסוציאלי בקיבוצים ושל גורמים אחרים על הרגשת הביטחון של החברים בעתידם. הנחת המוצא היתה, שהמשבר הכלכלי הקשה והשינויים המבניים בקיבוצים רבים גרמו אצל חברים רבים הרגשת אי-ביטחון בעתיד. הממצאים מאששים את הנחת המוצא. הגורם העיקרי המשפיע על הרגשת הביטחון בעתיד הוא המצב הכלכלי של הקיבוץ וברוב המקרים הוא מהווה גורם סיכון. ההשפעה של משאבים אישיים כמו גיל, השכלה ומקצוע חלשה יחסית. קיום הסדר פנסיה וגובה פנסיית המטרה הם רק אחד המרכיבים של הסדרי הביטחון הסוציאלי התורמים להתמודדות עם החרדה מפני העתיד. מרכיב חשוב של הסדרים אלה הוא רמת הטיפול של הקיבוץ בסיפוק הצרכים של החברים הקשישים. גורם ההתמודדות המרכזי הוא זיקת החברים לקיבוץ ושביעות הרצון שלהם מן החיים בו. הממצאים מבטאים את המאפיינים השיתופיים של הקיבוצים בתקופת המחקר, העוברים היום שינויים בחלק מן הקיבוצים.

מבוא

המשבר הכלכלי החמור שפגע בקיבוצים רבים ובתנועה הקיבוצית מאז אמצע שנות ה-80 גרם להתערערות הביטחון בעתיד של חברי הקיבוצים ולהנהגת הסדרים של פנסיה אישית. המשבר הכלכלי גרם גם לערעור החוזה החברתי היסודי הקיים בין החברים לקיבוץ, לפיו החברים מוסרים את כל הכנסותיהם לקיבוץ ומוסדות הקיבוץ אחראים לסיפוק צורכיהם בהווה ובעתיד.

---

* המכון לחקר ולימוד הקיבוץ והרעיון השיתופי, אוניברסיטת חיפה, הר הכרמל, חיפה. מאמר זה מסכם את החלק השני של מחקר הביטחון הסוציאלי בקיבוץ, שנערך מטעם המכון לחקר הקיבוץ והרעיון השיתופי באוניברסיטת חיפה. צוות המחקר כלל את מנחם רוזנר, חנה גולדמברג, יעקב גליק ודב פלג. המחקר בוצע במימון ועדת המחקרים שליד מועצת המוסד לביטוח לאומי. סיכומי החלק הראשון הוצגו במאמרו של דב פלג, שהופיע בביטחון סוציאלי, 59 (מאי 2001), עמ' 146-159.

תופעת חוסר הביטחון בעתיד היא תופעה חדשה יחסית בתנועה הקיבוצית. הסוציולוג זיגמונט באומן (Baumann, 1999) סבור, שהסיבה המרכזית להקמת הקיבוץ היתה מתן הרגשת ביטחון לעולים הצעירים והבודדים בתקופה החלוצית. היום יש חוקרים הטוענים שסוג חדש של חוסר ביטחון הוא מאפיין בסיסי של המדינות המפותחות בתקופה הבת-תעשייתית והבת-מודרנית (Beck, 1986; Giddens, 1994; Wallulis, 1998) בין הסיבות המרכזיות לחוסר הביטחון החדש מציינים את הנסיגות מן הביטוח המקיף, שניתן בעבר באמצעות מוסדות מדינת הרווחה, החל ממענקי הלידה וקצבאות הילדים ועד פנסיה לעת זקנה. מקור אחר הם השינויים בשוק העבודה, הגורמים חוסר ביטחון בתעסוקה. מדובר לא רק בשיעורים הגדולים של אבטלה בארצות רבות, בשינויים טכנולוגיים וארגוניים הפוגעים ביציבות ובקביעות במקום העבודה, והיוצרים מצב שבו אדם המתקבל לעבודה כלשהי כבר צריך להתחיל לדאוג האם יש לו סיכוי למצוא עבודה באותה רמה במקרה שיפוט. תופעה זו מוגדרת כחוסר ביטחון באפשרות ההעסקה (employability), בסיכוי למצוא תעסוקה ברמה מתאימה, והיא עשויה לפגוע גם במחויבות למקום העבודה. תופעה דומה קיימת גם בתחום המשפחה, בגלל חוסר ביטחון בסיכוי למצוא בן-זוג לכל החיים.

תופעות אלה מכניסים יסודות של ארעיות בחיי האדם, לעומת היציבות שהיתה קיימת בעבר, אשר אפשרה לתכנן את החיים לטווח ארוך. הפחד מפני חוסר הוודאות משתלב בפחד של חוסר התאמה לתפקידים המשתנים בתחום העבודה ובתחומים אחרים. את הרקע הרחב יותר לתופעות חוסר הביטחון הציג עוד קודם לכן הסוציולוג הגרמני אולריך בק, שהגדיר את החברה בת-זמננו בתור "חברת סיכונים" (Beck, 1986).

הצבענו לעיל על הסיכונים הנובעים מן השינויים במשפחה, בתחום העבודה ובאחריות החברתית. יש להניח, שהשלכות של סיכונים מסוג זה עשויות להיות חריפות במיוחד בקיבוצים, היות שאורח החיים שלהם הצטיין ביציבות, באפשרות של תכנון החיים לטווח הארוך ובערבות הדדית כוללת.

אולם הסיכונים שהצביע עליהם בק אינם מצטמצמים לתחומים שנזכרו לעיל. מקום מרכזי בניתוחו תופסים הסיכונים האקולוגיים שהם תולדה של העידן התעשייתי. גידנס (Giddens, 1994) מרחיב את הניתוח גם לנושא הזהות האישית ומשתמש במושג "personhood-risk", שניתן לתרגמו במילים "סיכוני אישיות". הכוונה היא, שבחברה המסורתית, ובשלבם הראשונים של התקופה המודרנית, הזהות האישית היתה ברורה וכמעט נגזרה מראש מן התפקידים שהאדם אמור למלא במשפחה, בעבודה ובקהילה. השינויים המהירים בהגדרת התפקידים והמודלים השונים של התנהגות המופצים באמצעי תקשורת ההמונים יוצרים סיכונים בתהליך החדש של הבניית הזהות האישית, שכבר איננה נתונה מראש. גם סוגיה זו נראית היום רלוונטית למציאות הקיבוצית. בעבר היתה הזהות של האדם בתור חבר קיבוץ מרכיב חשוב של הזהות האישית הכוללת שלו והמשמעות של המרכיב הזה היתה ברורה וחד-

משמעות. נוכח השינויים הרבים שהתרחשו בקיבוצים ניתן להניח, שהמשמעות של מושג החברות בקיבוץ ושל עצם המושג קיבוץ נעשו פחות ברורים ומוגדרים (רוזנר וגץ, 1996). בספרות הסוציולוגית הדגש העיקרי מושם על הגורמים האקולוגיים, הכלכליים, החברתיים והפוליטיים היוצרים את הסיכונים וגורמים חוסר הביטחון בעתיד. התייחסות אחרת לנושא מופיעה במאמר העוסק בתרומת הסוציולוגיה לחקר הביטחון הסוציאלי. המחבר זיג (Sigg, 1986) מציג את הגישה, לפיה כל הגדרה של ביטחון סוציאלי חייבת להתחיל בהגדרת מושג הביטחון מבחינה אישית. אולם הגדרה כזאת היא מורכבת מאוד מבחינה סוציו-פסיכולוגית ותלויה במידה רבה ברקע התרבותי של הנחקרים. מחבר זה טוען, שבמחקרים נמצא שגידול בקצבאות של הביטוח הסוציאלי אמנם מקל מצבים של חוסר ביטחון, אך העלאת הקצבאות האלה לא תמיד מגבירה את הרגשת הביטחון של קבוצות חברתיות שונות. הבעיה היסודית היא לדעתו, בעקבות מישל פוקו, שהצורך של האדם בביטחון הוא בלתי מוגבל, ואילו האמצעים לסיפוק הצורך הזה הם תמיד מוגבלים. במרכז המחקר הנוכחי עומדת התופעה של תחושת חוסר ביטחון אישי הרווחת אצל חברי קיבוצים. בכונתנו לבדוק הן את המשקל של הגורמים השונים היוצרים אותה והן את התוצאות הנובעות ממנה, העשויות להתבטא גם בעמדות וגם בהתנהגות. יצאנו מתוך הנחה, שעל תחושת חוסר הביטחון עשויים להשפיע לא רק גורמי הסיכון הכלליים או הקיבוציים המיוחדים, אלא גם יכולת החברים להתמודד אתם. כשם שקיים שוני בין פרטים שונים בכל הנוגע למידת ההיפגעות מגורמי סיכון שונים ולמידת המודעות להם, עשויה להיות שונות ביניהם גם מבחינת יכולת ההתמודדות האישית עם סיכונים שונים. גישה דומה מצאנו במודל העיוני שפיתח אנטונובסקי (Antonovski, 1987) בתחום הסוציולוגיה של הבריאות. לעומת הגישה המקובלת, ששמה את הדגש על הלחצים השונים הגורמים מחלות, החוקר מציג את השאלה: מה גורם לבריאות? תשובתו היא, שבצד גורמי הלחץ שגורמים מחלות קיימים גורמים אחרים העשויים למנוע אותם. הוא מגדיר אותם כגורמי התמודדות, הקשורים לא רק במצב הפיזי, אלא במידה רבה במצב החברתי והנפשי. לדעתו, קיימים הבדלים ביכולת ההתמודדות לא רק בין פרטים שונים, אלא גם בין חברות שונות. הוא פיתח גם מכשיר למדידת יכולת ההתמודדות ומצא, שחברות שיש בהן יכולת התמודדות קולקטיבית טובה מסוגלות להתמודד בהצלחה עם סיכונים שונים. אנטונובסקי ערך גם מחקרים בקיבוצים ומצא שיש בהם יכולת התמודדות קולקטיבית גבוהה יחסית.

הדגם העיוני

על בסיס ההנחות האלה נציג עתה את הדגם שבחרנו בו לניתוח הממצאים של מחקר העמדות. המשתנה התלוי של המחקר הוא כאמור מידת הביטחון שהנחקרים מרגישים לגבי עתידם.

נבחין בין הגורמים העשויים להוות סיכונים ובין הגורמים העשויים לתרום ליכולת ההתמודדות של הנחקר עם הסיכונים האלה. חלוקה זו לסיכונים ולגורמי התמודדות אינה חד-משמעית ואפשריים פירושים שונים. במובן ידוע הסיכונים יכולת ההתמודדות הם שני צדדים של אותו מטבע. הסיכון הוא ממשי כאשר אין יכולת התמודדות, ואילו קיום יכולת התמודדות רבה מונע סיכונים. משום כך יש לראות את החלוקה כנובעת מן ההקשר הספציפי של המחקר. המצב הכלכלי מהווה גורם סיכון בקיבוצים הלא מעטים שעדיין לא הצליחו להתאושש מן המשבר הכלכלי של סוף שנות ה-80, למרות ההסדרים שנעשו בעניין מחיקת החובות ודחייתם. רוב ההסדרים האלה בוצעו רק בשנים האחרונות ולא תמיד הם תואמים את המצב הנוכחי של הקיבוץ.

היו מקרים שנושים איימו בפירוק הקיבוץ. במקרים אחרים קיים מחסור באמצעי ייצור בתוך הקיבוץ והסיכויים שחברים יוכלו למצוא עבודה מפרנסת מחוץ לקיבוץ נמוכים למדי. בקיבוצים אלה המצב הכלכלי מהווה אפוא סיכון קיומי. לעומתם יש קיבוצים שלא נפגעו מן המשבר או שהצליחו לצאת ממנו.

בצד הסיכון הכלכלי קיימים גם סיכונים דמוגרפיים. לעתים קיים קשר בין שני הסיכונים האלה, שכן משבר כלכלי מתמשך גרם לעזיבות רבות. אולם יש קיבוצים שהיו בהם עזיבות של צעירים עוד לפני המשבר ולמרות שמצבם הכלכלי היה תקין. יש קיבוצים שבהם חיים רק חברים מעטים שהם בגיל העבודה. בשל כך קיימת בעיה של המשכיות בכל הנוגע לנושא האנושי.

אנו מניחים, שהמצב החברתי קשור במצב הכלכלי, אולם הוא עשוי להיות מושפע גם מבעיות הקשורות בוויכוחים על כיוון ההתפתחות של הקיבוץ בעתיד, ובמיוחד על הנהגת שינויים מבניים וארגוניים שונים.

אנו מניחים גם, ששינויים רבים שהוכנסו בתקופה קצרה בקיבוץ כלשהו מהווים סיכון. אולם הנחה זו אינה חד-משמעית. הסיבה לבעייתיות שלה היא בכך, שהמטרה המוצהרת של הנהגת שינויים שונים היתה לשפר את יכולת ההתמודדות של הקיבוץ עם המצב הכלכלי והדמוגרפי. אולם לאור הממצאים של מחקרים שונים נראית לנו סבירה יותר הנהגה, שלגבי קבוצות גדולות של חברים בקיבוץ חלק מן השינויים יצרו חוסר ודאות ואי-ביטחון. אנו מניחים, שהסדרי הפנסיה והביטוח הסוציאלי הם גורמי התמודדות עם מצבי סיכון, שכן למטרה זו הם הונהגו.

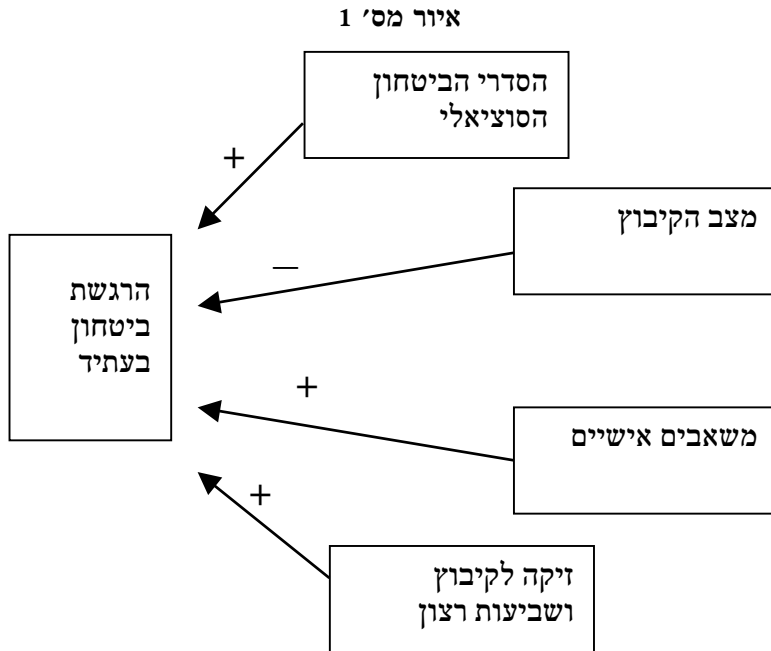
לגבי מצב הקיבוץ כגורם סיכון, ולגבי הסדרי הפנסיה כגורם התמודדות, ההתייחסות היא לקיבוץ כיחידת ניתוח, ואילו לגבי יתר הגורמים ההתייחסות היא לפרטים הנחקרים. לגבי מאפייני הפרטים הנחקרים נתייחס לשני גורמים עיקריים:

(1) המשאבים האישיים של הנחקר. בדומה לנאמר על מצב הקיבוץ, מדובר ברצף, כאשר לנחקרים שונים יש יותר או פחות משאבים היכולים לעזור בהתמודדות עם מצבי סיכון. מאחר שבהקשר של המחקר הזה הסיכון העיקרי הוא במצבי המשבר של קיבוצים, נגדיר כאן את

משאבי הפרטים בתור גורמי התמודדות. ההנחה היא, שאם כתוצאה משינויים במערכת הקיבוצית היא תוכל לדאוג רק באופן מוגבל לסיפוק צורכי החברים, יכולת ההתמודדות תהיה תלויה במשאבים האישיים של החברים, ואלה יפורטו בהמשך.

(2) הזיקה לקיבוץ ושביעות הרצון מן החיים בקיבוץ. כאן אנו מניחים, שחברים שיש להם זיקה חזקה יותר לקיבוץ ולרעיון הקיבוצי, והם מרוצים יותר מן החיים בקיבוץ, ירגישו יותר ביטחון מאחרים ביכולתו של הקיבוץ להבטיח את עתידם.

לסיכום: אנו מגדירים מצב משבר של הקיבוץ, בעיקר בתחום הכלכלי, בתור גורם סיכון. שלושת גורמי ההתמודדות האפשריים הם לפי הגדרתנו הסדרי הפנסיה של הקיבוץ, המשאבים האישיים של הנחקרים ושביעות הרצון מחיי הקיבוץ והזיקה אליו (איור מס' 1).

שיטת המחקר

במחקר זה נכללו 40 קיבוצים מתוך 169 הקיבוצים שהשיבו על שאלון אינפורמטיבי בנושאים שונים הקשורים בביטחון סוציאלי, אשר נשלח למזכירים של כל הקיבוצים (למצאים ראו פלג, 2001). הם נדגמו לפי הקריטריונים האלה:

- (1) ייצוג פרופורציונלי של שלוש התנועות הקיבוציות. במדגם נכללו אפוא: 24 קיבוצים של התק"ם; 12 קיבוצים של הקיבוץ הארצי השומר הצעיר ו-4 קיבוצים של הקיבוץ הדתי. בתוך כל קיבוץ נדגמו באופן אקראי 20 חברים וחברות.
- (2) ייצוג של קיבוצים עם ביטוח פנסיוני ושל קיבוצים ללא ביטוח כזה. מאחר שבסקר היו רק מעט קיבוצים בלי ביטוח פנסיוני, הגדלנו במדגם את הייצוג שלהם כדי שנוכל לבחון באופן סטטיסטי את השפעת הגורם הזה. מתוך 40 הקיבוצים 14 הם בלי ביטוח פנסיוני.
- (3) ייצוג לפי מצב כלכלי ולפי גודל הקיבוץ.
- תשובות נתקבלו מ-626 חברי קיבוצים. שאלונים אלה מהווים את מאגר הנתונים של שלב ב'.

הרגשת הביטחון בעתיד

הרגשת הביטחון בעתיד של הנחקרים, המהווה את המשתנה התלוי של המחקר הזה, נמדדה בעזרת ארבע שאלות שונות. מן התשובות על שאלות אלה, שנמצאו ביניהן מתאמים גבוהים, הורכב מדד הרגשת הביטחון בעתיד.

שתיים מן השאלות עוסקות במידת האמון של המשיכים בעתיד הקיבוץ שלהם ובמידת הביטחון שלהם שהקיבוץ יוכל להבטיח את עתידם לעת זקנה. שתי שאלות נוספות עוסקות בשינויים שהיו בשנים האחרונות בביטחונם האישי של הנחקרים בעתידם ובביטחון האישי של החברים בקיבוץ באופן כללי. להלן נציג את התפלגות התשובות על שאלות אלה (לוח מס' 1). כל הסולמות הם בני חמש דרגות (אלה צומצמו בלוחות לשלוש). הציונים הממוצעים מתייחסים לסולמות המקוריים בשאלון.

לוח מס' 1. אמון בעתיד הקיבוץ ואמונה שהקיבוץ יוכל להבטיח לחברי זקנה בכבוד (באחוזים)*

ממוצע	סך הכל	רב	בינוני	מעט	
3.0	100	25	33	32	אמון בעתיד הקיבוץ
2.8	100	29	25	46	אמונה שהקיבוץ יוכל להבטיח זקנה בכבוד

* הדרגה "מעט" היא ציון של הדרגות 1 (מעט מאוד) ו-2 (מעט), ואילו הדרגה "רב" היא צירוף של הדרגות 4 (רב) ו-5 (רב מאוד). הממוצע מתייחס למספרים המבטאים את הדרגות השונות.

באופן כללי, הנתונים מצביעים על מידה מעטה של אמון של המשיכים בעתיד הקיבוץ. האמונה, שהקיבוץ יוכל להבטיח לחברים זקנה בכבוד נמוכה עוד יותר. גם התשובות על שתי השאלות האחרונות מצביעות על תפיסה פסימית (לוח מס' 2).

לוח מס' 2. כיוון השינויים שהתרחשו בשנים האחרונות
בהרגשת הביטחון של המשיבים (באחוזים)*

ממוצע	סך הכל	שיפור	ללא שינוי	הרעה	
1.7	100	11	44	45	כיוון השינויים בביטחון האישי
1.6	100	11	35	47	כיוון השינויים בביטחון החברים

* ראו ההערה בשולי לוח מס' 1.

מלוח מס' 2 נראה, שכמעט מחצית מן המשיבים מרגישים שהיתה הרעה במצב הביטחון האישי שלהם לקראת העתיד ובמצבם של חברי הקיבוץ האחרים. ממצאים אלה מעידים, שהבעיה מחריפה והולכת. כאמור, הרכבנו מן התשובות על ארבע השאלות האלה מדד. מקדם a הוא 78.

מצב הקיבוץ בתחומים שונים

נעבור עתה להצגת הממצאים לפי משתנים ראשיים ולבדיקת ההשערות השונות הכלולות במודל העיוני. תחילה נציג את תפיסות הנחקרים את מצב הקיבוץ בתחומים שונים (לוח מס' 3).

לוח מס' 3. הגדרת מצב הקיבוץ בתחומים שונים (באחוזים)

מספר	ממוצע	סה"כ	טוב מאוד	בינוני	כלל לא טוב	התחום
608	2.69	100	26.4	28.0	45.6	מבחינה כלכלית
607	2.96	100	28.6	44.4	27.0	מבחינה חברתית
600	3.29	100	43.4	38.3	18.3	מבחינת יחסי הדורות
602	1.74	100	20.4	32.9	46.7	מבחינת הטיפול בביטחון הסוציאלי
605	2.88	100	28.0	40.5	31.5	מבחינת תפקוד מוסדות הקיבוץ

כפי שניתן לראות מבדיקת הממוצעים המובאים בלוח מס' 3, התחום שלגביו קיימת התפיסה שהמצב הוא הגרוע ביותר הוא תחום הטיפול בביטחון הסוציאלי. המצב נתפס אף כגרוע יותר מאשר בתחום הכלכלי, למרות שבין שני המשתנים האלה קיים המתאם החזק ביותר.

תחום יחסי הדורות נתפס כטוב ביותר יחסית והתפיסות לגבי פחות קשורות בתפיסות בתחומים האחרים (לוח מס' 4).

לוח מס' 4. מתאמים בין תפיסת המשיבים את מצב הקיבוץ בתחומים שונים והרגשת הביטחון בעתיד

התחום	מתאמים עם הרגשת הביטחון
מבחינה כלכלית	*.53
מבחינה חברתית	*.44
מבחינת יחסי הדורות	*.31
מבחינת תפקוד מוסדות הקיבוץ	*.38
השוואת המצב הכלכלי לפני 5 שנים והיום	*.46
תחזית כלכלית לשנים הקרובות	*.31
הערכת יכולת הקיבוץ להבטיח עתיד כלכלי	*.59

* מובהקות ברמה של 01.

כפי שנראה בלוח מס' 4 אושרה באופן כללי ההשערה לגבי הקשר בין מצב הקיבוץ להרגשת הביטחון בעתיד. הקשרים החזקים ביותר הם עם תפיסת התחום הכלכלי ומשום כך הרכבנו בתחום זה גם מדד המורכב מן המשתנים האלה: תפיסת המצב הכלכלי, שינוי המצב הכלכלי בעבר, תחזית לעתיד, והערכת יכולת הקיבוץ להבטיח את העתיד הכלכלי של הנחקר. תפיסת מצב הטיפול בביטחון הסוציאלי אינה מוצגת בהקשר זה, מאחר שהיא תידון בפרק על הסדרי פנסיה.

השינויים בקיבוץ

בפרק המוקדש לדגם העיוני נדונה בהרחבה ההשפעה האפשרית של שינויים שונים - שהונהגו אחרי המשבר הכלכלי - על הרגשת הביטחון של החברים. מבדיקת השינויים שנערכו בקיבוצים הכלולים במחקר מתברר, שאין כמעט קיבוצים שהונהגו בהם שינויים מרחיקי לכת. קיבוץ אחד הנהיג שכר דיפרנציאלי מלא ועוד שני קיבוצים כללו מרכיב של שכר דיפרנציאלי בתוך תקציב משולב. קיבוץ אחד פועל בכיוון של שיוך נכסי הקיבוץ לחברים, ועוד שני קיבוצים הפריטו מרכיבים של תקציבי הבריאות והחינוך. לעומת זה 19 קיבוצים הפריטו את המזון, באמצעות חלוקת תקציב כספי למטרה זו והנהגת תשלום עבור ארוחות בחדר האוכל. עוד קיבוצים החליטו, שחיפוש עבודה ובחירת העיסוק הם באחריות החבר. נוכח ריבוי

השינויים וגיוונם נראה לנו, שאי אפשר לקבל תמונה ברורה על השפעת השינויים בדרך של מעקב אחרי שינויים מיוחדים ומשום כך נקטנו גישה כמותית. השאלה שהוצגה בפני הנחקרים היתה: "האם בקיבוץ נעשו בשנים האחרונות שינויים של ממש?" לדוגמה: הפרטת מזון, תגמולי עבודה וכיוצא באלה. 57% מן המשיבים ענו, שנעשו שינויים כאלה. כמו-כן בדקנו במאגר הנתונים על השינויים בקיבוצים מה הוא מספר השינויים - מאלה הכלולים בסקר השינויים השנתי - שהונהגו בכל אחד מן הקיבוצים שהשתתפו במחקר (לוח מס' 5).

לוח מס' 5. מתאמים בין המדדים השונים של השינויים שהוכנסו בקיבוץ של המשיבים בשנים האחרונות והרגשת הביטחון בעתיד

התחום	מתאמים עם הרגשת הביטחון
תפיסת הנחקר את מידת השינויים	*-.25
מספר השינויים שהוכנסו לפי הסקר	*. -25

* מובהקות ברמה של 01.

עוד הנחנו, שאפשר יהיה לסווג את המשתנים העיוניים האמורים להסביר את השונות של המשתנה התלוי לפי גורמי סיכון וגורמי התמודדות. הנחנו, שאצל חלק גדול מן המשיבים המצב הכלכלי של הקיבוץ נתפס בתור גורם סיכון עיקרי. גם תחומים אחרים של הקיבוץ, כמו מצב חברתי רעוע, עשויים להיתפס כמסכנים את העתיד. הנחנו גם, ששינויים מוסדיים ומבניים, שהונהגו בקיבוצים מאז המשבר עשויים להיתפס כגורמי סיכון. האומנם תואמים הממצאים של הפרק הזה את ההנחות האלה?

תפיסות הנחקרים את המצב הכלכלי בהווה ואת ההתפתחויות בעבר אכן תואמות את ההנחות האלה. רוב הנחקרים תופסים את המצב הכלכלי כמשבר ומפקפקים ביכולת הכלכלית של הקיבוץ להבטיח את עתידם. התמונה חיובית קצת יותר לגבי המצב בתחומים אחרים, אך רוב הנחקרים אינם רואים תחומים אלה כגורמי התמודדות. נתוני לוח מס' 5 מאשרים גם את ההנחה בדבר הקשר בין שכיחות רבה יותר של שינויים בקיבוץ של הנחקר לחוסר הביטחון בעתיד. מעיד על כך הכיוון השלילי של המתאם.

הסדר הפנסיה והביטחון הסוציאלי

כפי שנאמר בדיון על המשתנים הראשיים נכלול גם כאן תפיסות סובייקטיביות של הנחקרים ונתונים קשים יותר.

מלוח מס' 6 נראה, שלמעלה ממחצית החברים ענו תשובה חיובית על השאלה האם יש בקיבוץ שלהם הסדר פנסיה. שאלה זו הופנתה גם אל מזכירי הקיבוצים במסגרת שאלון הסקר. בין שני סוגי התשובות נמצאה התאמה.

לוח מס' 6. קיומם של הסדרי הפנסיה

%	
27.9	אין הסדר פנסיה
17.3	ההסדר בדיון
54.8	יש הסדר פנסיה
100.0	סך הכל
602	מספר משיבים

שאלנו את המשיבים שבקיבוציהם יש הסדר פנסיה על גובה פנסיית המטרה שנקנתה בהסדר של הקיבוץ שלהם. סכומי פנסיית המטרה נעים בין 850 ל-2,400 ש"ח. ב-14 קיבוצים אין הסדר, ו-4 קיבוצים לא מסרו את סכום פנסיית המטרה (לוח מס' 7).

לוח מס' 7. התפלגות לפי סכום פנסיית המטרה

פנסיית המטרה	% משיבים	מספר הקיבוצים
מ-850 עד 1,000 ₪	33.3	7
1,001 עד 1,500 ₪	25.2	6
1,501 עד 2,000 ₪	21.1	4
2,001 עד 2,400 ₪	20.4	5
סך הכל	100.0	22 קיבוצים

לפי נתונים אלה ניתן לחלק את הקיבוצים לשתי קבוצות: 13 קיבוצים שיש להם פנסיה נמוכה יחסית - עד 1,500 ש"ח, ו-9 קיבוצים שיש להם פנסיה גבוהה יותר, שהיא לעתים אף כפולה מזו של הקבוצה הראשונה.

כמעט בכל הקיבוצים שהונהגו בהם הסדרי פנסיה היו דיונים על כך באסיפת הקיבוץ. המידע על ההסדרים הופץ גם בדרכים אחרות. אולם משיבים רבים למדי אינם מכירים את פרטי ההסדרים. תופעה זו רווחת במיוחד בגילים המבוגרים יותר.

משתנה סובייקטיבי נוסף הוא הגדרת מצב הקיבוץ מבחינת הטיפול בביטחון סוציאלי. נתון זה נדון כבר בממצאים על מצב הקיבוץ, כאשר התברר, שתפיסת המצב בתחום זה בעיני הנחקרים היא השלילית ביותר, בהשוואה לכל התחומים האחרים. בהגדרת מצב הקיבוץ מבחינת הטיפול בביטחון סוציאלי, רק 20% השיבו שהמצב הוא טוב או טוב מאוד, למרות שבקיבוץ של 54% מן המשיבים יש הסדרי פנסיה. ייתכן שהסדרים אלה אינם מספקים מספיק ביטחון, או שהסדרי הפנסיה אינם חלים על חלק מן המשיבים שהם מבוגרים יותר (לוח מס' 8).

לוח מס' 8. התפלגות משותפת של "קיים הסדר פנסיה" עם "הגדרת מצב הטיפול בביטחון סוציאלי" (באחוזים)

קיים הסדר	הגדרת מצב הטיפול בביטחון הסוציאלי		
	טוב	בינוני	לא טוב
אין הסדר	12.9	15.3	71.8
ההסדר נמצא בדיונים	45.6	32.8	21.6
יש הסדר	45.9	26.8	27.3

מלוח מס' 8 נראה, שאמנם יש הבדל מובהק בין תפיסת מצב הטיפול בביטחון הסוציאלי של המשיבים מקיבוצים שיש בהם הסדרי פנסיה לאלה מקיבוצים שאין בהם הסדרי פנסיה. בקיבוצים בלי הסדר בערך 72% תופסים את המצב כגרוע ורק 13% בערך תופסים אותו כטוב, ואלה הם בוודאי חברים מן הקיבוצים שמצבם הכלכלי איתן. אך גם בקיבוצים שיש בהם הסדר, 27% תופסים את המצב כגרוע ודבר זה דורש בירור נוסף.

מתברר, שגובה פנסיית המטרה הוא גורם משפיע. בקיבוצים שבהם פנסיית המטרה היא הנמוכה ביותר שליש מן המשיבים סבורים, שמצב הטיפול בביטחון הסוציאלי גרוע. המצב הוא הפוך בקיבוצים עם פנסיית המטרה הגבוהה. כאן אין כמעט חברים הסבורים שהמצב גרוע. 75% סבורים שהוא טוב או טוב מאוד.

אולם יש גם תופעות אחרות. 45% מן המשיבים עם פנסיה בינונית – מ-1,001 עד 1,500 ש"ח – סבורים, שמצב הביטחון הסוציאלי אינו טוב. לפיכך ניתן להניח, שנוסף על גובה פנסיית המטרה יש גורמים אחרים הקובעים את התפיסה לגבי טיב הטיפול בביטחון סוציאלי בקיבוץ כלשהו. אישור להנחה שהחברים רואים לא רק בפנסיה את האמצעי להבטחת ביטחונם האישי בקיבוץ ושהם מתייחסים גם להיבטים אחרים של הטיפול בקשישים ובאוכלוסייה המבוגרת, אפשר למצוא בציטטות שלהלן: "יש להקים בית סיעודי ולהבטיח עבודה למבוגרים". "יש לטפל בציוד עזר (קלנועית וכו'), בעזרה באחזקת הדירה, הקמת בית

אבות במקום, הבטחת תעסוקה ובילוי לזקנים, ללא קשר לפנסיה". "ביטוח רפואי וסיעודי משלים ומלא חשוב יותר מפנסיה".

על-מנת לקבל תמונה מדויקת יותר של משקל הגורמים האחרים האלה, חישבנו גרסיה מרובה, אשר בה מצב הטיפול בביטחון הסוציאלי הוא המשתנה התלוי. בתור משתנים בלתי תלויים הכנסנו נוסף לשלושה גורמים הקשורים בפנסיה - קיום פנסיה, גובה פנסיית המטרה והכללת קבוצת הגיל של הנחקר - גם תשובות לשאלות שהצביעו על מידת שביעות הרצון מטיפול המוסדות בנושאים הקשורים בביטחון הסוציאלי.

התברר, שכל הגורמים האלה ביחד מסבירים 37% מן ההבדלים בין הנחקרים בהערכת מצב הטיפול בביטחון הסוציאלי בקיבוצים שלהם. עוד התברר, שהתרומה של שביעות הרצון מטיפול המוסדות בבני הגיל של המשיבים, ושל ההערכה שלהם את תפקוד המוסדות בקיבוץ להסבר ההבדלים האלה, שווה לתרומה של שלושת הגורמים הקשורים להסדרי הפנסיה.

ממצאים אלה ניתן להסיק, שהערכת הנחקרים את מצב הטיפול בביטחון הסוציאלי בקיבוץ מושפעת לא רק מהסדרי הפנסיה הקשורים במצב הכלכלי של הקיבוץ. במידה רבה הם מושפעים מפעולת המוסדות בנושאים כמו קיומו של בית סיעודי במקום ורמתו, רמת שירותי סיעוד אחרים, דאגה לבעיות המיוחדות של השכבה המבוגרת ועוד. נראה, ששיפור הטיפול בנושאים כאלה עשוי לשפר גם את ההערכה כלפי הטיפול בביטחון הסוציאלי, ללא קשר להסדרי הפנסיה.

מבדיקת המתאמים בין משתני הסדרי הביטוח הסוציאלי ובין המשתנה התלוי "הרגשת ביטחון בעתיד" עולה, שהגורם הקשור ביותר עם הרגשת הביטחון בעתיד היא תפיסת מצב הטיפול בביטחון הסוציאלי.

משאבים אישיים

בפרק על הדגם העיוני הבחנו בין שני סוגים של משאבים אישיים העשויים לתרום להרגשת הביטחון בעתיד:

(1) משאבים לא-כלכליים, הקשורים בעיקר ביכולת הנחקר להשיג עבודה ברמה גבוהה יחסית.

(2) משאבים כלכליים אישיים, כלומר אלה הניתנים לחישוב באופן אישי למשיבים. בהסדרים הנהוגים ברוב הקיבוצים, אלה אינם משאבים כלכליים של הפרט, משום שההכנסה הנובעת מן העבודה נכנסת לקופה הקיבוצית המשותפת. המצב עשוי להשתנות במקרה של שינויים מרחיקי לכת בכיוון של מעבר לשכר דיפרנציאלי ועצמאות כלכלית, ואף של פירוק הקיבוץ. במקרה זה יכולת ההתפרנסות הופכת להיות משאב של הפרט.

1. משאבים לא-כלכליים

המשאבים הרלוונטיים ביותר הם רמת ההשכלה וידע מקצועי, אולם הם אינם מבטאים את הכישורים שנצברו מן הניסיון במילוי תפקידי ניהול. לפיכך בדקנו גם את הקשר עם שני משתנים נוספים: מילוי תפקידים בקיבוץ בעבר ומדד של מרכזיות, שהורכב מן התשובות על מידת המעורבות והפעילות של המשיבים.

בצד המאפיינים ה"הישגיים" האלה אנו מניחים, שלגבי הסיכוי למצוא תעסוקה ברמה גבוהה יחסית רלוונטיים גם שני משתנים "שיוכיים" - מין וגיל.

כאמור, כל המאפיינים הנזכרים מתייחסים לסיכויים למצוא תעסוקה, אולם יש עוד מאפיין אחד שבמקרה של שינויים אחדים עשוי להפוך להיות משאב כלכלי. הכוונה היא למספר שנות הוותק בקיבוץ. בחלק מן הקיבוצים הוחלט, שאחד המרכיבים של התקציב המחולק לחברים יהיה מספר שנות הוותק.

כמעט 70% מן המשיבים הם בעלי השכלה על-תיכונית. למעלה משליש הם בעלי השכלה אקדמית. רובם המכריע בעלי תואר ראשון.

משאב הידע המקצועי נמדד בעקיפין בעזרת שאלה על הידע המקצועי הדרוש בעבודה של המשיבים. 72% מן המשיבים ענו, שבעבודתם דרוש ידע מקצועי רב.

רוב המשיבים הם אפוא אנשים בעלי הון אנושי, מפני שהם בעלי השכלה על-תיכונית או אקדמית ועובדים בעבודות הדורשות ידע מקצועי רב.

כישורי הניהול נבדקו בעזרת שאלות על מילוי תפקידים ומעמד מרכזי בקיבוץ. 56% מן המשיבים מילאו תפקיד ניהול כלשהו ב-5 השנים שקדמו למחקר. בערך 20% מילאו תפקידי ניהול בכירים יותר. במשתנה זה יש הבדל מובהק לפי מין. נשים מילאו תפקידים פחות מרכזיים מגברים.

לקביעת המעמד האישי הרכבנו מדד המבוסס על ההערכה העצמית של המשיבים לגבי שלושת המשתנים האלה: מרכזיות, פעילות ומעורבות בקיבוץ. ציון a של המדד הוא 86.

המשיבים נחלקים כמעט באופן שווה לשלוש קבוצות: מעמד אישי גבוה, בינוני ונמוך. בשלושת המשתנים המרכיבים את המדד יש הבדל מובהק לפי גיל. קיימת מגמה ברורה של ירידה כללית בפעילות, במעמד ובמעורבות החל מגיל 66. עד גיל זה יש עלייה בכל המשתנים.

יש גם הבדל מובהק בהגדרת המעמד בקיבוץ לפי מין. הציון ממוצע של הנשים הוא 2.82, לעומת הציון הממוצע של הגברים שהוא 3.00. הנשים תופסות את מעמדם בקיבוץ כנמוך יותר מכפי שגברים תופסים את מעמדם.

2. משאבים כלכליים אישיים

הובחנו גם משאבים כלכליים אישיים, הנעשים רלוונטיים רק במקרה של שינויים מרחיקי לכת יותר בקיבוצים, או של עזיבת הקיבוץ.

ל-16.4% מן המשיבים יש אפשרות לקבל פנסיה או ביטוח ממקום עבודה. בערך 15% מן המשיבים מקבלים רנטה מסוג כלשהו, ממקור חיצוני. הרנטות הן בדרך-כלל פיצויים מגרמניה (5.3%), ממשרד הביטחון (6.4%), או עבור נכות (2.8%). הקבוצה הגדולה ביותר של נחקרים הסבורים שיכול להיות להם מקור חיצוני להגנה בפני סיכונים היא זו של הורים שילדיהם עזבו. 19% מן המשיבים חושבים, שיוכלו להיעזר בהם בעת צרה. אולם מאידך גיסא, שני-שלישים מן ההורים טוענים, שלא יהיו מוכנים לקבל עזרה מבניהם.

מתברר אפוא, שרק לאחוז קטן למדי של המשיבים יש משאבים כלכליים חיצוניים. זאת הסיבה כנראה, שבאופן כללי אחוז גדול של נחקרים סבור שיהיו לו קשיים במקרה שיחליט לעזוב את הקיבוץ. רק 20% מן המשיבים העריכו שלא יהיו להם קשיים להתארגן ולהסתדר בצורת חיים חוץ-קיבוצית.

מבדיקת המתאמים בין רמות המשאבים השונים והרגשת הביטחון בעתיד מתברר, שלגבי רוב המשאבים המתאמים נמוכים ולא מובהקים. יוצא מן הכלל הוא מדד המעמד האישי, המבוסס על הערכה סובייקטיבית ומבטא כנראה את תפיסת הנחקרים את עצמם מבחינת כישוריהם. רוב המתאמים בין מדדי המשאבים ובין המשתנה התלוי אינם מובהקים. רק הקשר של אפשרות קבלת עזרה מילדים החיים מחוץ לקיבוץ ובין המשתנה התלוי קצת יותר חזק. קבלת פנסיה ממקום עבודה חיצוני וקבלת רנטה ממקור חיצוני אינם קשורים עם הרגשת הביטחון בעתיד. למרות ש-16% מן המשיבים עשויים לקבל פנסיה ו-15% מקבלים רנטה, אפשר שסכומים אלה נמוכים מכדי שיהיה בהם די להקטין את החרדה מפני העתיד. מפתיע גם שאין מתאם מובהק בין גיל הנחקרים להרגשת הביטחון, למרות שלצעירים יש יותר הון אנושי. אפשר שההסבר לכך הוא, שהמבוגרים סומכים יותר על כך שהקיבוץ ימשיך לספק את צורכיהם, ואילו הצעירים יותר מודאגים יותר בגלל העדר הסדרי פנסיה מספקים. מתאם מובהק, אך חלש, נמצא בין ההשתייכות המינית ובין המשתנה התלוי: לגברים יש קצת יותר הרגשת ביטחון. הם מניחים כנראה, שיש להם יכולת רבה יותר להתפרנס. לא נמצאו גם קשרים מובהקים עם הוותק בקיבוץ.

לעומת הקשרים החלשים בין המדדים האובייקטיביים של המשאבים ובין הרגשת הביטחון, נמצא מתאם מובהק של ההערכה הסובייקטיבית של סיכוי הנחקר להסתדר מבחינה כלכלית מחוץ לקיבוץ. משתנה זה קשור גם באופן מובהק עם משאבים שונים ואפשר לראות בו מעין משתנה מתווך בין המשאבים ובין המשתנה התלוי.

זיקה לקיבוץ ושביעות רצון

כדין על הדגם העיוני הסברנו את המושגים של זיקה לקיבוץ ושביעות רצון מן החיים ואת ההשערות על הקשרים שלהם עם המשתנה התלוי: הרגשת הביטחון בעתיד.

1. הזיקה לקיבוץ

מדדנו את הזיקה של המשיבים לקיבוץ ואת שביעות הרצון שלהם מן החיים בקיבוץ. כפי שנאמר בדיון על הדגם העיוני, מושג הזיקה לקיבוץ אמור לבטא את הקשר הכולל בין החבר ובין הקיבוץ שהוא משתייך אליו. כמעט בכל מחקר על הקיבוץ שנערך מאז שנות ה-70 משתדלים למדוד באופן אופרטיבי את המושג הזה בעזרת שאלות שונות. מתוך השאלות שמשמשים בהם במכון לחקר הקיבוץ בחרנו שלוש, ובעזרתן הרכבנו את מדד הזיקה. ואלה הן:

(1) "בין הסיבות לחברותך בקיבוץ, איזה חשיבות יש להזדהותך עם ערכי הקיבוץ?" 57% ציינו זאת כסיבה חשובה מאוד.

(2) "האם את/ה רואה את עתידך בקיבוץ?" שלושת רבעים מן המשיבים רואים את עתידם בהמשך חייהם בקיבוץ, אך יותר מרבע שוקלים את האפשרות של עזיבת הקיבוץ.

(3) "במקרה שתעמוד/תעמדי בפני הכרעה אשר בה האינטרס האישי שלך עשוי להתנגש בצרכים הכלליים, באיזו מידה תהיה/תהיי מוכן/מוכנה להעדיף את הצרכים של הקיבוץ על הצרכים שלך?" (לדוגמה: הפסקת לימודים לטובת מילוי תפקיד או עבודה, ריחוק מן המשפחה).

לנוכח הדילמה של צרכים אישיים לעומת צרכים של הקולקטיב אמרו שני-שלישים מן המשיבים שהם יעדיפו את צורכיהם האישיים. שליש אמרו, שהם יהיו מוכנים לדחות את צורכיהם האישיים מפני טובת הקולקטיב. רבים יותר בחרו בעמדות הביניים מאשר באמירה מוחלטת. בדיקת המתאמים בין מרכיבי המדד מעידים על קשר חזק בין המשתנים האלה.

2. שביעות רצון מן החיים בקיבוץ

שביעות הרצון הגבוהה ביותר היא מן העבודה. ממצא דומה מופיע במחקרים רבים. אחריה באה, במרחק גדול, שביעות רצון מן הדיור ומן היחסים החברתיים. רק מחצית מן המשיבים שבעי רצון במידה רבה או רבה מאוד מחייהם בקיבוץ. שביעות הרצון הנמוכה ביותר היא מרמת החיים (לוח מס' 9).

לוח מס' 9. שביעות רצון מתחומים שונים של החיים בקיבוץ (באחוזים)

מספר	ממוצע	סך הכל	מאוד מרוצה	ככה ככה	לא מרוצה	התחומים
603	4.18	100	84.5	9.0	6.5	העבודה
615	3.64	100	63.2	19.2	17.6	תנאי המגורים
613	3.59	100	58.6	31.8	9.6	יחסים חברתיים בקיבוץ
607	3.45	100	52.4	33.1	14.5	החיים בקיבוץ באופן כללי
615	3.38	100	50.5	30.6	18.9	רמת החיים

כפי שהוסבר, לעומת האופי הכללי של הזיקה לקיבוץ, שביעות הרצון מתייחסת באופן ספציפי להיבטים שונים ולתחומים שונים של חיי הקיבוץ. פננה עתה לבדיקת הקשר בין המשתנים שעסקנו בהם בפרק זה ובין המשתנה התלוי. מתברר, שהקשרים החזקים ביותר הם עם מדדי הזיקה ושביעות הרצון ומשום כך כללנו אותם כמנבאים ברגרסיה המסכמת. הן הזיקה לקיבוץ והן שביעות הרצון מתחומי חיים שונים קשורות למשתנה התלוי. ככל שהן גבוהות יותר, כך חזקה יותר הרגשת הביטחון בעתיד. יש הבדלים בין המתאמים של מידת החשיבות של סיבות שונות לחברות בקיבוץ עם המשתנה התלוי. הנחקרים אשר עבורם ההזדהות עם ערכי הקיבוץ היא סיבה חשובה יותר לחברות בקיבוץ, מרגישים גם יותר ביטחון בעתיד. כך גם הנחקרים אשר עבורם תחושת הביטחון שהקיבוץ מעניק היא סיבה חשובה לחייהם בקיבוץ ואלה המדגישים שהם אינם חיים בקיבוץ מחוסר ברירה. פירוש כל הממצאים האלה הוא, שמי שמזדהה יותר עם הקיבוץ ועם ערכיו ומאמין ביכולת הקיבוץ להעניק ביטחון, חרד פחות מסיכוני העתיד. לפי המושגים שפיתחנו במבוא אפשר לראות אפוא את הביטויים השונים של ההזדהות עם הקיבוץ - זיקה לקיבוץ, שביעות רצון מתחומים שונים, הדגשת סיבות ערכיות ודחיית סיבות תועלתיות לגבי החברות בקיבוץ - בתור גורמים של התמודדות עם הסיכונים השונים הצפויים בעתיד. לעומת זאת, קשר רגשי בלבד עם הקיבוץ אינו מצביע על יכולת התמודדות. מסקנה זו מבוססת על העדר מתאמים מובהקים בין החשבת הסיבות הרגשיות, כגון קשר לנוף, למשפחה ולחברים, והרגשת הביטחון בעתיד.

ההשפעה היחסית של הגורמים השונים על הרגשת הביטחון בעתיד

בפרק המבוא הצגנו את מודל הזרימה הסיבתי, המצביע על הקשרים המשוערים בין המשתנים שנחקרו ובין המשתנה התלוי של הרגשת הביטחון בעתיד. בדקנו את הקשרים באמצעות חישוב מתאמים, אולם עוצמת המתאמים של כל אחד מן הגורמים המסבירים עם המשתנה התלוי אינה מבטאת את המשקל היחסי של כל אחד מהם בהסבר השונות של משתנה זה. הסיבה לכך היא, שקיימים גם קשרים בין המשתנים המסבירים ודרושה פעולה סטטיסטית נוספת כדי לדעת את ההשפעה העצמאית של כל אחד מן המשתנים המסבירים. על-מנת להתגבר על הבעיה הזאת חישבנו את מקדמי הרגרסיה של המשתנים הבלתי-תלויים, המסבירים ביחד את השונות של המשתנה התלוי. פעולה סטטיסטית זו מקזזת את הקשרים בין המשתנים הבלתי-תלויים ומציגה רק את התרומה העצמאית של כל משתנה להסבר השונות (לוח מס' 10).

לוח מס' 10. רגרסיה מרובה של גורמי הסיכון וההתמודדות על השתנות הרגשת הביטחון בעתיד

מתאם	<i>B</i>	גורמי הסיכון וההתמודדות
.628	.394	מצב כלכלי
.490	.161	שביעות רצון
.438	.160	מצב הטיפול בביטחון הסוציאלי
.220	.146	סיכוי להסתדר מחוץ לקיבוץ
.310	.086	זיקה
.124	.076	השתייכות מינית
.467	.073	מצב חברתי
	.471	חיתוך (Constant)
.707	מתאם מרובה	
.500	מתאם מרובה	
.493	מתאם מרובה	

מלוח מס' 10 מתברר, שהמשתנים הכלולים ברגרסיה מסבירים בערך 50% של השונות, זאת אומרת, של ההבדלים בין הנחקרים במידת הרגשת הביטחון בעתיד. זהו אחוז גבוה יחסית ופירוש הדבר, שהצלחנו לאתר במחקר הזה גורמים רבים הקשורים עם המשתנה התלוי. האחוזים הלא מוסברים קשורים בדרך-כלל במאפיינים ובעמדות של המשיבים, שלא נבדקו במחקר זה, או בתופעות מקריות.

שלושה גורמים לא נכנסו לרגרסיה ופירוש הדבר, שהם אינם תורמים להסבר השונות. הגורמים האלה הם: מידת השינויים בקיבוץ, מעמד בקיבוץ וגובה פנסיית המטרה. לעומת זה ניתן משקל ברגרסיה לתפיסה הסובייקטיבית של מצב הטיפול בביטחון הסוציאלי. נציג עתה את התרומה היחסית של כל אחד מן הגורמים להסבר אותם 50 אחוזים של שונות. כל התרומות מסתכמות ב-100% (לוח מס' 11).

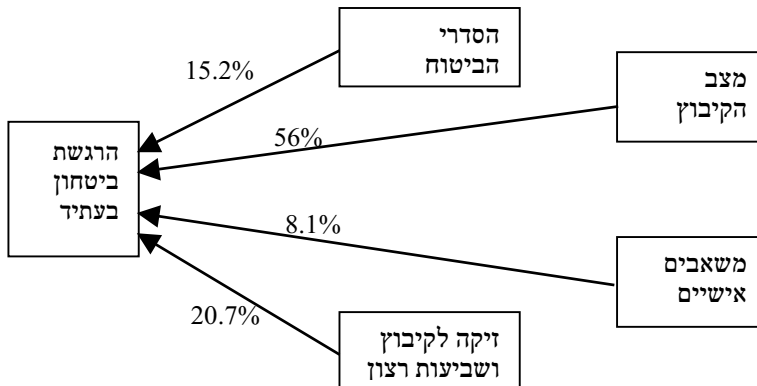
מלוח מס' 11 מתברר, שהגורמים העיקריים הקשורים בהרגשת הביטחון הם היבטים שונים של מצב הקיבוץ, שהגדרנו אותם כגורמי סיכון. הגורם המכריע הוא המצב הכלכלי של הקיבוץ, אבל גם לתפיסת המצב החברתי יש תרומה עצמאית כלשהי. לאחר שנכנסו לרגרסיה לעתים מספר משתנים השייכים לאותו משתנה עיוני, נצרף עתה את התרומות היחסיות של

המרכיבים האלה ונציג את הממצאים לפי התרומה של המשתנים העיוניים, שנדונו במבוא העיוני. נעשה זאת בעזרת תרשים הזרימה הסיבתי (איור מס' 2).

**לוח מס' 11. תרומת הגורמים השונים להסבר ההבדלים
בהרגשת הביטחון של הנחקרים**

הגורם	אחוז התרומה
המצב הכלכלי של הקיבוץ	49.4
שביעות הרצון מחיי הקיבוץ	15.4
מצב הטיפול בביטחון הסוציאלי	15.2
המצב החברתי של הקיבוץ	6.6
סיכויים להסתדר מחוץ לקיבוץ	6.4
זיקה לקיבוץ	5.3
מין (יותר נשים מגברים)	1.7

**איור מס' 2. תרומת הגורמים השונים
להסבר ההבדלים בהרגשת הביטחון**

מן העיון באיור מס' 2 ניתן להסיק את המסקנות האלה לגבי משקל הגורמים השונים: המשקל של גורמי הסיכון, הקשורים במצב הקיבוץ, בהסבר ההבדלים בהרגשת הביטחון בעתיד, גדול מן המשקל של גורמי ההתמודדות. היחס הוא 56% לעומת 44%. הממצא,

שמשקל גורמי הסיכון גדול ממשקל גורמי ההתמודדות, תואם את הממצאים על עוצמת חוסר הביטחון בעתיד.

הסדרי הפנסיה אינם נתפסים בתור גורם ההתמודדות הראשי נגד סיכוני העתיד. משקלם - בתור חלק ממצב הטיפול בביטחון הסוציאלי בקיבוץ - קטן יותר מזה של גורמי ההזדהות עם הקיבוץ: שביעות הרצון מן החיים בקיבוץ והזיקה אליו.

באופן מפתיע משקל המשאבים האישיים כגורמי התמודדות הוא חלש יחסית. כזכור, לא נמצאו גם מתאמים מובהקים בין המרכיבים של הון אנושי והרגשת הביטחון בעתיד. המשתנה היחיד הקשור במשאבים אישיים שיש לו מידת-מה של כושר הסבר, ולפיכך הוא נכנס לרגרסיה, הוא התפיסה הסובייקטיבית של הסיכוי להסתדר מחוץ לקיבוץ, הקשורה כמובן עם משאבים אישיים אחרים.

סיכום

נקודת המוצא של מחקר העמדות היתה ההנחה, שאצל חברי קיבוץ רבים קיימת הרגשה של חוסר ביטחון בעתיד. שאלות המחקר המרכזיות היו:

(1) באיזה מידה הביטוח הפנסיוני, הקיים כפי שמתברר ברוב המכריע של הקיבוצים, תורם לחיזוק הרגשת הביטחון בעתיד של המשיבים?

(2) מה היא התרומה של גורמים אחרים?

ניסינו לקבל תשובה על שאלות המחקר הן בעזרת שאלות ישירות והן באמצעות ניתוח עקיף. ממצאי המחקר מאשרים את ההנחה, שאצל נחקרים רבים קיימת הרגשה של חוסר ביטחון. פחות משליש מן המשיבים מאמינים שהקיבוץ יוכל להבטיח להם זקנה בכבוד, לעומת כמעט מחצית מהם שיש להם רק מעט ביטחון בכך. מה שחמור אף יותר הוא, שכמעט מחצית מן הנחקרים מציינים, שבשנים האחרונות היתה הרעה בהרגשת הביטחון האישי בעתיד.

הניתוח העקיף, שנערך בעזרת חישובי המתאמים ורגרסיה, בדק את התרומה היחסית של הסדרי הפנסיה והביטוח הסוציאלי להסבר ההבדלים בין הנחקרים במידת הרגשת הביטחון בעתיד, בהשוואה לגורמים אחרים.

התשובות על השאלות הישירות מצביעות באופן ברור על החשיבות שהמשיבים מייחסים להתקשרות עם קרן פנסיה. שמונים אחוזים מן המשיבים, שקיבוצם התקשר עם קרן פנסיה, טענו שהתקשרות זו הוסיפה להרגשת הביטחון שלהם. אמנם רק רבע מן המשיבים ציינו שהדבר תרם הרבה, אך יש להניח, שנחקרים אלה הם מקיבוצים עם פנסיית מטרה גבוהה. מאידך גיסא, 80% מן הנחקרים מקיבוצים שאין בהם הסדרי פנסיה ציינו, שעובדה זו משפיעה לרעה על ביטחונם בעתיד, והרוב הגדול ציינו שדבר זה משפיע רע מאוד.

תשובות לשאלות אחרות מצביעות על החשיבות הגדולה שרוב הנחקרים מייחסים לשיפור תנאי הפנסיה. מתשובות אלה ניתן להסיק אפוא, שרוב הנחקרים סבורים, שעצם ההתקשרות עם קרן פנסיה תורמת לביטחונם האישי. יחד עם זאת, נראה שרוב הנחקרים סבורים, שהסדרים הקיימים אינם מספקים ויש לשפר את ההסדרים הפנסיוניים ולחפש דרכים אחרות לחיזוק הביטחון האישי.

התמונה המתקבלת מן הניתוח העקיף הרבה יותר מורכבת. ברשימת הגורמים המשפיעים על הרגשת הביטחון שהתקבלה מניתוח הרגרסיה לא מופיעים שני הנתונים האובייקטיביים לגבי הסדרי הפנסיה: ההתקשרות לקרן פנסיה וסכום פנסיית המטרה. לעומת זאת מופיע גורם סובייקטיבי: תפיסת הנחקרים את מצב הקיבוץ מבחינת הטיפול בביטחון הסוציאלי. מתברר, שתפיסה זו מושפעת במידה רבה מהערכת המשיבים את פעולת מוסדות הקיבוץ לטובת השכבות המבוגרות יותר ואת הטיפול בבעיותיהם. החשיבות של אופן הטיפול בבעיות הקשורות לתחום הרחב של הביטחון הסוציאלי, כגון סיעוד, פעולת מוסדות הבריאות וכו', לא פחותה מזו של ההסדרים הכספיים, כגון גובה פנסיית המטרה.

אפשרי גם הסבר אחר לקשר החלש בין גובה פנסיית המטרה להרגשת הביטחון בעתיד: רוב הנחקרים יודעים רק אם קיבוצם התקשר לקרן פנסיה או לא, ואינם יודעים פרטים נוספים כמו גובה פנסיית המטרה. למרות הדיונים באסיפת הקיבוץ, שנערכו ברוב הקיבוצים לפני ההתקשרות לקרן פנסיה, ואשר חלק גדול מן הנחקרים השתתפו בהם, הידע על פרטי ההסדרים מועט ומשום כך אין לגובה הפנסיה כל השפעה כמעט על הרגשת הביטחון. במבוא עשינו הבחנה בין גורמי סיכון לגורמי התמודדות. ראינו בהסדרי הפנסיה גורם התמודדות מרכזי לעומת הסיכון הנובע מן המצב הכלכלי של קיבוצים רבים.

כמשוער, אכן התברר שהמצב הכלכלי הוא גורם הסיכון המרכזי והשפעתו גדולה בהרבה מזו של היבטים בעייתיים אחרים של מצב הקיבוצים, כמו המצב הדמוגרפי והחברתי. מצאנו, שקיימים קשרים חזקים בין התפיסות הסובייקטיות של הנחקרים לגבי היבטים שונים של מצב הקיבוץ ובין נתונים דמוגרפיים וכלכליים. אולם, הגורם הדומיננטי הוא המצב הכלכלי. הקשר של הרגשת הביטחון עם תפיסת המצב הכלכלי של הקיבוץ הוא הרבה יותר חזק מאשר הקשרים עם היבטים אחרים של מצב הקיבוץ. בניתוח הרגרסיה מצאנו, שתפיסת הנחקרים את המצב הכלכלי מסבירה 56% של ההבדלים בין המשיבים בהרגשת הביטחון בעתיד.

בדקנו גם את ההשערה, שהכנסת שינויים מוסדיים רבים בקיבוצים של הנחקרים בכיוון של העברת האחריות ממוסדות הקיבוץ לחברים, עשויה להשפיע לרעה על הרגשת הביטחון שלהם. הבסיס להשערה היתה ההנחה, שהכנסת שינויים רבים עשויה ליצור מצב של אי-ודאות ושל חריגה משנים של יציבות ושגרה. הנחה זו אמנם לא היתה חד-משמעית, מאחר שהמטרה המוצהרת של השינויים היתה לשפר את המצב הכלכלי, כלומר להתמודד עם גורם הסיכון העיקרי. בדיקת המתאמים אוששה את ההשערה, לאחר שמצאנו מתאם שלילי בין מספר השינויים להרגשת הביטחון. אולם, בניתוח הרגרסיה לא נכלל מספר השינויים בין

הגורמים המובהקים. אפשר להסביר ממצא זה גם בעובדה, שבמספר השינויים שהונהגו בקיבוץ כלשהו עשויים להיכלל שינויים מסוגים שונים, אשר השפעתם על הרגשת הביטחון עשויה להיות בכיוונים מנוגדים.

גורם התמודדות מרכזי, אשר תרומתו להסבר ההבדלים בהרגשת הביטחון עולה על זו של הסדרי הפנסיה, הוא מידת ההזדהות של החברים עם הקיבוץ, שנמדדה בעזרת שאלות על שביעות רצון מתחומים שונים בחיי הקיבוץ והזיקה הכללית אליו. מדדים אלה תורמים 20.7% להסבר ההבדלים.

ניתוח מפורט יותר מצביע על שוני בין בעלי אוריינטציות שונות מבחינת הזיקה לקיבוץ. הזיקה לקיבוץ פועלת כגורם התמודדות בעיקר אצל הנחקרים המציינים שהסיבה לחברות בקיבוץ היא הזדהות עם ערכי הקיבוץ, ולא אצל אלה שהקשר שלהם הוא בעיקר רגשי, כגון קשר לנוף ולמשפחה או קשר תועלתי.

הפתעת מה עוררה התרומה הקטנה יחסית של משאבים אישיים להסבר ההבדלים בהרגשת הביטחון. מפתיעה העובדה, שלא נמצא מתאם מובהק בין גיל הנחקרים להרגשת הביטחון בעתיד. יש כאן הבדל מרכזי לעומת המצב מחוץ לקיבוץ, שבו הגיל הוא אחד הגורמים המרכזיים בסיכוי למצוא עבודה מפרנסת המבטיחה גם את ההווה ובמידת מה גם את העתיד. לדעתנו, חוסר הקשר בין הרגשת הביטחון ובין הגיל נובע מכך, שלמרות כל השינויים, כושר ההתפרנסות של הקיבוץ, כלומר מצבו הכלכלי והסיכויים לעתיד, הם הקובעים את הרגשת הביטחון של החבר, ולא כושר ההתפרנסות האישי שלו. ניתן להסיק זאת גם מהעדר מתאמים מובהקים עם מנבאי כושר התפרנסות מובהקים כמו רמת השכלה וידע מקצועי. המשאב בעל המתאם החזק ביותר הוא מידת המרכזיות של מעמד הנחקר בתוך הקיבוץ.

שונה המצב לגבי היכולת להסתדר מחוץ לקיבוץ. כפי שהוצג בפרק "משאבים אישיים", יש למשאבים כמו גיל ורמת השכלה תרומה בהסבר ההבדלים ביכולת להסתדר מחוץ לקיבוץ, אף-על-פי שהם לא תרמו להסבר ההבדלים בהרגשת הביטחון בעתיד. גם ממצאים אלה תומכים אפוא בהנחתנו, שמסגרת ההתייחסות לגבי הרגשת הביטחון בעתיד היא מצב הקיבוץ, ולא המשאבים האישיים של הנחקר. גם למשאבים כלכליים אישיים, כמו האפשרות לקבל עזרה מילדים החיים מחוץ לקיבוץ ולקבל פנסיה ממקום עבודה מחוץ לקיבוץ, יש קשר עם היכולת להסתדר מחוץ לקיבוץ, ולא עם הרגשת הביטחון בעתיד.

בסיכום הדיון בגורמי הסיכון וההתמודדות שתרומתם נבדקה בעזרת רגרסיה מרובה יש לציין, שכל הגורמים האלה מסבירים 50% מן ההבדלים בהרגשת הביטחון בעתיד. זהו אמנם אחוז גבוה מאוד בהשוואה למקובל במחקרי עמדות. אך ייתכן שבין הגורמים שלא נבדקו במחקר הזה ואשר יכלו להוסיף להסבר ההבדלים בהרגשת הביטחון יש, נוסף לגורמים אישיים ומקריים, גם גורמים הקשורים בסוגים החדשים של הרגשת חוסר ביטחון, הרווחים היום בעולם המערבי ואשר נדונו במבוא. ייתכן גם, שמשבר הזהות הקיבוצית, המתבטא במבוכה רעיונית ובמחלוקת בעניין כיוון השינויים, תורם לסיכויי זהות ואישיות שעליהם

מדבר גידנס (Giddens, 1994). נוכח כל הסיכונים תרומתם של הסדרי הפנסיה כגורמי התמודדות מוגבלת, אך אין לוותר עליהם.

נושא אחר שבא לידי ביטוי בממצאים ובציטטות הוא הרחבת מושג הביטחון הסוציאלי מעבר להיבט הכספי של הפנסיה. מצאנו הבדלים בין קיבוצים מבחינת הטיפול בביטחון הסוציאלי. הנחקרים מצביעים על מספר נושאים, אשר הטיפול בהם חשוב לדעתם לא פחות מאשר הטיפול בפנסיה ואף יותר ממנו. הנושאים הם: שיפור הטיפול בבריאות ובסיעוד, דאגה לציוד עזר הדרוש לקשישים, קיום בית סיעודי והבטחת מקומות עבודה מתאימים לממשיכים לעבוד גם בגיל מתקדם. נושאים אלה קשורים בהיבטים החברתיים של הביטחון הסוציאלי בקיבוץ, המבוססים על ערכות הדדיות, התייחסות לצרכים אישיים מיוחדים ותמיכה חברתית כוללת. הסדרי הפנסיה האישיים נועדו להוסיף נדבך נוסף למערכת רחבה זו ואינם יכולים לבוא במקומה.

הניתוח העקיף מצביע באופן מפורש על כך, שהפנסיה הכספית היא רק אחד המרכיבים של גורמי ההתמודדות עם גורמי הסיכון, היוצרים את החרדה ואת אי-הביטחון בעתיד. גורמי ההתמודדות העיקריים הם שביעות הרצון של החברים מן החיים בקיבוץ והזיקה לקיבוץ, והטיפול המקיף בבעיות הביטחון הסוציאלי כביטוי לתמיכה החברתית הכוללת בחברים קשישים. את הגורמים האלה לא ניתן לחזק בעזרת החלטות כספיות בלבד. אולם, גורמים אלה הם מרכזיים לא רק לגבי הבטחת הביטחון הסוציאלי, אלא גם לעתידו של הקיבוץ כצורת חיים מיוחדת.

ביבליוגרפיה

- גץ, ש' (1999), שינויים בקיבוץ, חיפה: המכון לחקר הקיבוץ והרעיון השיתופי.
 הלפרין, א' (1999), דוח שנתי, חיפה: המטה לביצוע הסדר הקיבוצים.
 פורין, א' (1998), שינויים על כף המאזניים, חלק א'. רמת אפעל: הוצאת יד טבנקין.
 פלג, ד' (2001), "הביטחון הסוציאלי בקיבוץ ובעיית הפנסיה לחברים", ביטחון סוציאלי, 59: 159-146.
 רוזנר, מ', גץ, ש' (1996), הקיבוץ בעידן של שינויים, תל-אביב: הוצאת הקיבוץ המאוחד והוצאת הספרים של אוניברסיטת חיפה.
 רוזנר, מ', בן-דוד, ר', אבנת, א', כהן, נ', לויתן, א' (1978), הדור השני - הקיבוץ בין המשכיות ושינוי, תל-אביב: ספריית הפועלים.
 Antonovski, A. (1987), *Unravelling the Mystery of Health. How People Manage Stress and Stay Well*, San Francisco and London: Jossey-Bass Publishers.
 Antonovski, A. and Antonovski, H. (1974), "Commitment in the kibbutz", *Human Relations*, 27: 303.

- Baumann, Z. (1999), "Swimming with and against the tide", in: *In Search of the Good Society: The Kibbutz and Other Experiences. A Collection of Articles*, Haifa, Israel: Haifa University, The Institute for Research on the Kibbutz and the Cooperative Idea.
- Beck, U. (1986), *Risikogesellschaft*, Frankfurt a.M.: Edition Suhrkamp.
- Cohen, E. (1983), "The structural transformations of the kibbutz", in: Krausz, E. (ed.), *Sociology of the Kibbutz*, New Brunswick: Transaction Press.
- Foucault, M. (1983), *Un system fini face a une demande infinie. Securite Sociale*, L'Enjeu, Paris: Editions Syros, pp. 39-63.
- Giddens, A. (1994), *Beyond Left and Right*, Cambridge: Polity Press.
- Kanter, R.M. (1972), *Commitment and Community*, Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Rosner, M. (1982), "Sociological aspects of alienation and anomie", in: Shoham, G. and Grahame A. (eds.), *Alienation and Anomie*, Tel Aviv: Ramot Publishing.
- Sigg, R. (1986), "The contribution of sociology to social security", *International Sociology*, 1(3): 282-295.
- Wallulis, J. (1998), *The New Insecurity: The End of the Standard Job and Family*, Albany: State University of New York Press.